

Ковач Леся

**СИСТЕМА ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН ЗАКАРПАТТЯ:
СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Актуальною проблемою сучасного державного будівництва в Україні залишається питання консолідації українського суспільства та формування української політичної нації з одночасним гарантуванням кожному народу, що проживає на території України, права на його вільний національно-культурний розвиток. І в цьому контексті значення освіти як основи інтелектуального, культурного, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства і держави є надзвичайно важливою. В сфері освіти вирішуються не тільки питання розвитку й соціалізації молодого покоління, підготовки фахівців відповідно до виробничих потреб економіки, збереження й примноження культурної самобутності народів, а й відбувається формування громадянської позиції особистості, ціннісних і духовних пріоритетів суспільного розвитку. Особливо важливими роль і значення освіти є в державах із багатонаціональним складом населення. Навіть за умов відносно невеликої сукупної ваги етнічних меншин у структурі населення цих країн вони виступають самостійними суб'єктами соціального простору з власними потребами та інтересами. В низці випадків ці потреби та інтереси не просто не збігаються, а й прямо суперечать потребам та інтересам державоутворюючого етносу, що об'єктивно провокує напруження та створює додаткову зону внутрішніх протиріч в країні. Завдання освіти саме і полягає в тому, щоб інтегрувати об'єктивно можливі протиріччя в систему сталих та загальноприйнятних інституційних орієнтирів національного розвитку для всіх складових українського соціуму, забезпечивши

тим самим подальше зростання його духовного, політичного та економічного потенціалу.

Протягом існування державної незалежності в Україні напрацьовано солідну нормативно-правову базу, яка гарантує можливість здобути освіту всім представникам національних меншин, що проживають на її території. На законодавчому рівні це право закріплено в Конституції України, законах України “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), “Про освіту” (1991 р.), “Про національні меншини” (1992 р.), “Про позашкільну освіту”; міжнародно-правових актах – “Загальній декларації прав людини”, “Рамковій конвенції про захист національних меншин”, “Європейській хартії регіональних мов або мов меншин” (2003 р.) та деяких інших. Також національним законодавством беруться до уваги такі документи як, Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту (1996 р.) та Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.). Водночас в суспільстві та засобах масової інформації не припиняються політичні спекуляції навколо національного питання, наголошується на потребі вдосконалити структуру і механізми реалізації національної освітньої політики, порушуються питання про нестачу мережі освітніх закладів з національною мовою викладання, невідповідність рівня та якості освіти запитам і потребам етносів. Це вимагає детального вивчення та аналізу існуючої ситуації, з тим, щоб на основі саме об’єктивних даних визначити необхідні законодавчі та інституційні засоби вирішення тих проблем, які викликають особливе занепокоєння як з позиції консолідації українського суспільства, так і реалізації особистих та громадянських прав національних меншин. Особливої уваги у зв’язку з цим потребують проблеми реалізації освіти, пов’язані з етнопонаціональною специфікою та особливостями історичного розвитку регіонів України. Їх незнання, а ще гірше свідоме ігнорування, призводить до накопичення небезпечних явищ, здатних у певних умовах посилити і навіть спровокувати руйнівні процеси дестабілізації суспільства.

До регіонів країни, в яких розробка і реалізація освітніх програм вимагає особливих та виважених підходів, належить і Закарпатська область. Населення краю – поліетнічне. За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. на території області проживає: 1 млн. 10 тис. 127 (80,5%) українців; 151,5 тис. (12,1%) угорців; 32,2 тис. (2,6%) румунів; 30,9 тис. (2,5%) росіян; 14,0 тис. (1,1%) циган; 5,7 тис. (0,5%) словаків; 3,6 тис. (0,3%) німців; 1,5 тис. (0,1%) білорусів¹. До того ж усі вони відзначаються значною громадсько-політичною активністю та високим рівнем співробітництва з етнічними батьківщинами. Актуальною для Закарпаття є також проблема соціалізації ромського населення.

На початку розбудови української незалежної держави організація і спрямованість діяльності навчально-виховних закладів у регіоні не відповідала запитам і потребам національно-культурного розвитку етносів. Для прикладу: у 1989 р. для українців краю працювало лише 149 середніх шкіл, тобто на 6384 учнів припадала 1 середня школа. У той час як для 49458 російськомовного населення працювало 14 шкіл (1 середня школа для 4121 росіян). І це при тому, що росіяни належать до національної меншини. Для угорців краю працювало 50 шкіл, у тому числі 11 середніх (1 середня школа для 14 тис. 155 угорськомовного населення); для румунів – 10 шкіл, з них 2 середні (1 середня школа для 14 тис. 742 румунів)². Статистичні матеріали не містять жодної інформації про існування шкіл зі словацькою, німецькою та циганською мовами навчання. У румунських школах до того ж штучно нав'язувався молдавський правопис.

Проте вже в перші роки існування незалежної України для національних меншин регіону відбулися позитивні зрушення в системі освіти. У 1992 р. молдавська мова була замінена румунською. В 1997 році при Ужгородській загальноосвітній школі №20 відкрито клас із словацькою мовою навчання; при дитячому садку №15 цього ж міста створено групу з вивчення словацької мови. В трьох школах області з 1-го класу почала вивчатися німецька мова як рідна. У 1998 р. при Ужгородському національному університеті почав свою роботу Центр гунгарології³.

14 червня 2004 р. Закарпатська обласна державна адміністрація спільно з міською держадміністрацією Ужгорода прийняла рішення створити на базі словацьких класів загальноосвітньої школи №20 окрему школу зі словацькою мовою навчання. Рішення прийняте згідно з планом заходів на виконання положень IV засідання двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури.

Цього ж року за ініціативи культурно-просвітницького товариства “Романі Яг” в Ужгородському національному університеті відкрито першу в Україні кафедру ромології. Серед головних предметів кафедри – історія, культура та традиції ромів. Передбачається, що створена кафедра буде науково-методичним центром підготовки кваліфікованих викладачів для недільних ромських шкіл⁴.

Велика увага органів державної влади і місцевого самоврядування приділяється питанням фінансового забезпечення, зміцнення матеріально-технічної бази установ освіти та культури. Лише у 2003 р. для забезпечення діяльності дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів з вивченням мов національних меншин з обласного бюджету було виділено 21, 8 млн. грн.; на випуск підручників, навчальних посібників та методичної літератури – 1 млн. 177, 3 тис. грн⁵.

Підвищенню ефективності навчально-виховного процесу значною мірою сприяє активний обмін учнями та студентами зі спорідненими установами зарубіжних країн. Так, у 2003 р. відповідно до чинного Протоколу між Міністерством освіти Словацької Республіки та Міністерством освіти і науки України про співробітництво та обмін у галузі освіти на 2001–2004 роки, методичним центром у справах словаків Бансько-Бистрицького університету педагогічним працівникам області, що викладають словацьку мову та літературу, надано 20 місць для проходження фахової перепідготовки. Кафедрою словацької філології Ужгородського національного університету (створена в 1996 р.) ініціюється проведення науково-методичних семінарів, до участі в яких запрошуюють науковців вищих навчальних закладів України

і Словацької Республіки. Починаючи з 2002 р., в Ужгороді постійно проводиться науково-методичний семінар “Перспективи розвитку славістики України”⁶.

Щоліта група студентів словацького відділення Ужгородського національного університету виїжджає на двотижневу лінгвістичну практику до Словаччини. Університет також направляє студентів кафедри на мовне стажування до Інституту мовної підготовки Братиславського університету.

Крім цього, випускники загальноосвітніх навчальних закладів краю за цільовими направленнями вступають до вищих навчальних закладів Словаччини, Румунії та Молдови, з якими підписані відповідні міждержавні угоди. Так, згідно з Угодою між управлінням освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації та Кошицьким крайовим шкільництвом Словацької Республіки у 2003 р. на навчання до вищих навчальних закладів Словаччини зараховано 6 випускників загальноосвітніх шкіл області – осіб словацької національності⁷.

На сьогодні система національної освіти в основному забезпечує можливості здобути освіту рідною мовою для молоді компактно проживаючого населення основних етносів регіону. Так, станом на 2003/2004 навчальний рік на території області функціонувало: 575 шкіл з українською мовою навчання (151310 учнів), 69 – з угорською (16070 учнів), 30 – українською і угорською (9332 учні), 12 – румунською (3318 учнів), 3 – російською (1442 учні), 9 – російською та українською (5385 учнів), 2 – румунською, російською, українською (1379 учнів).

Основу шкільної освіти становить мережа дошкільних навчальних закладів: 390 – з українською мовою виховання (19796 дітей), 1 – російською (71 дитина), 65 - угорською (2226 дітей), 2 - румунською (54 дитини), 18 - змішаною (1457 дітей), 1 зі словацькою та українською мовами навчання (826 учнів)⁸. У багатьох групах введено і вивчення іноземної мови, в основному англійської. На жаль, за роки незалежності багато дошкільних закладів були закриті через важке економічне становища. Станом на 1 січня 1995 р. мережа дошкільних закладів

характеризувалася наступними показниками: 550 установ з українською мовою виховання (30373 тис. дитини), 64 – з угорською мовою виховання (2451 тис. дитина), 4 установи з російською мовою виховання (309 дітей), 4 – з румунською мовою виховання (67 дітей); українсько-російською – 1 (54 дитини українською мовою виховання, 18 – російською), українсько-угорською 21 установа (1709 дітей українською мовою виховання; 886 – угорською); українсько-російською, угорсько-румунською - 1 установа (45 дітей українською мовою виховання, 22 дитини – російською, 45 – угорською, 20 – румунською); українсько-німецька – 1 (89 дітей українською мовою виховання, 20 дітей – німецькою); українсько-російсько-угорська – 3 (186 дітей – українською мовою виховання, 108 – російською, 92 – угорською)⁹. Відродження дошкільних закладів почалося з 1999 р., коли згідно з дорученням голови Закарпатської обласної державної адміністрації зобов'язано всіх керівників райдержадміністрації взяти під особистий контроль утримання та забезпечення продуктами харчування всі наявні у районі дошкільні заклади. Нещодавно за сприяння Міжнародного фонду “Відродження” у місті Ужгород організовано перший в Україні ромський дитячий садок¹⁰.

Невід’ємною складовою навчально-виховного процесу в області є недільні школи. У них не лише вивчають рідну мову, але й відбувається важливий процес усвідомлення дітьми своєї належності до етнонаціональної спільноти. Учні знайомляться з особливостями традицій і культурним надбанням свого народу, беруть участь у роботі фольклорних гуртків, стають учасниками аматорських колективів. Після закінчення недільної школи слухачі отримують документ довільного зразка: свідоцтво, табель успішності, довідку. Відкриваються ці школи при загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях, вищих навчальних закладах, професійно-технічних училищах за наявності двох і більше різновікових класів та не менше 8 осіб для міської місцевості; у сільській місцевості – незалежно від їх кількості, але не більше 15–20 осіб у класі. Рішення про відкриття недільних шкіл

приймають виконавчі комітети місцевих рад народних депутатів. Фінансування цих шкіл здійснюється за рахунок коштів засновників (громадських організацій, громадських фондів, культурно-освітніх організацій), а також державного і місцевого бюджетів. Оплата праці вчителів відбувається згідно з чинним законодавством. Підпорядковуються школи органам державного управління освітою.

Станом на 2003/2004 навчальний рік на Закарпатті функціонувало 8 недільних шкіл. З них 3 єврейські – в містах Ужгород (46 учнів), Мукачеве (11 учнів), Хуст (26 учнів); 1 польська (м. Ужгород, 126 учнів), 1 вірменська (м. Ужгород, 90 учнів), та 3 ромські (м. Ужгород – 56 учнів, с. Концово Ужгородського району – 43 учні, смт. В. Березний – 27 учнів) недільні школи¹¹.

Однією з форм задоволення потреб національних меншин в області стала практика вивчення їх національних мов у загальноосвітніх школах.

Так, вивчення словацької мови і літератури як предмета введено в усіх класах Старожницької загальноосвітньої школи Ужгородського району. Викладання здійснюється педагогічними працівниками, які закінчили відділення словацької філології Ужгородського національного університету. У місцях компактного проживання словаків у Перечинському, Великоберезнянському, Мукачівському, Свалявському, Ужгородському районах вивчення словацької мови введено факультативно¹².

Угорську мову як предмет протягом 2003/2004 навчального року вивчало 1268 тис. учнів¹³. Російську мову факультативно викладали у 81 школі (10592 учні), угорську – у 16 школах (900 учнів), румунську – в 1 школі (16 учнів), українську – в 4 школах (231 учень)¹⁴.

Починаючи з 2002 р. на базі Ужгородської школи №14 працюють класи для циганських дітей зі спортивним ухилом (футбол, волейбол, баскетбол). Свою майстерність діти можуть продемонструвати на спеціально створених міні-футбольному, волейбольному та баскетбольному майданчиках міста під час змагань та конкурсів, що організовуються за фінансової

підтримки обласного товариства “Амаро Дром” (“Наш шлях”). Головний девіз діяльності товариства “Амаро Дром” – життя без “вулиць”, без паління, пияцтва і наркотиків¹⁵.

У області функціонують 18 державних вищих навчальних закладів I–IV рівня акредитації¹⁶. Центрами освіти, фундаментальної та галузевої науки є Ужгородський національний університет, Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права, Мукачівський технологічний інститут, Інститут електронної фізики НАН України, Гірсько-Карпатська дослідна станція.

Ужгородський державний університет на сьогодні є чи не єдиним в Україні вищим навчальним закладом, в якому представники національних меншин складають вступні іспити рідною мовою (угорською, російською, румунською, словацькою). В університеті функціонують угорське, румунське, словацьке, німецьке відділення філологічного факультету.

Станом на 2000/2001 навчальний рік підготовка вчителів для національних шкіл в Ужгородському національному університеті велася у такій кількості:

Курс	Росіяни	Угорці	Словаки	Румуни
I курс	10	15	5	-
II курс	15	21	8	5
III курс	15	17	9	-
VI курс	15	20	5	2
V курс	18	24	5	4
Всього	73	97	32	11

Крім того, на окремих факультетах (біологічному, фізико-математичному, хімічному, історичному та факультеті романо-германської філології) з-поміж абітурієнтів угорської, румунської та словацької національних меншин готуються вчителі відповідних предметів навчального плану загальноосвітньої школи, які в основному задовольняють кадрові потреби цих шкіл¹⁷.

Угорською мовою підготовка вчителів початкових класів для шкіл з національною мовою навчання проводиться також в Мукачівському педагогічному коледжі (101 студент). У 1994 р. у м. Берегово відкрито угорськомовний педагогічний інститут (приватної форми власності), який до 1996 року був філіалом Ніредьгазького педагогічного інституту. Нині це самостійний вуз – Закарпатський педагогічний інститут, у якому навчається 114 студентів. Угорською мовою здобувають фахову освіту також в окремих групах Мукачівського державного аграрного технікуму, Ужгородському училищі культури, Брегівських медичному та професійно-технічному училищах¹⁸.

Дієвим механізмом узгодження пріоритетів та інтересів національних меншин краю і центрального уряду стало створення в структурі обласного управління спеціального відділу навчальних закладів національних меншин, діяльність громадянських організацій та міжурядових (українсько-словацької та українсько-угорської) комісій. Ефективність їх подальшої роботи великою мірою визначатиметься системністю діалогу та забезпеченням контролю за виконанням прийнятих законів та постанов.

Незважаючи на позитивні зрушення в питанні забезпечення освітніх запитів національних меншин регіону є проблеми, які потребують свого вирішення. Проблемним залишається питання вивчення державної мови у школах з угорською і румунською мовами навчання. Українська мова у цих школах до 1991 р. ніколи не вивчалась. Отже, не набуто відповідного досвіду. Багато вчителів, які навчають української мови і літератури, не володіють мовами меншин, що ускладнює спілкування з учнями. Немає необхідних підручників, словників, іншої літератури. Навіть загальноосвітній рівень педагогічних кадрів, які викладають українську мову у середніх і старших класах, значно нижчий, ніж у інших предметників. Так, серед 201 учителя, що навчає українській мові і літературі у школах і класах з угорською мовою навчання, вищу освіту мають лише 85%; 2% – незакінчену вищу, решта – середню педагогічну. З них лише

65% є фахівцями відповідного профілю, 37% – спеціалісти з інших предметів (неукраїнські філологи). Особливо гостро стоїть це питання в сільських школах, де питома вага спеціалістів зазначеного фаху є дуже низькою.

Із 27 вчителів державної мови у школах і класах з румунською мовою навчання лише 81,5% (22 особи) мають вищу освіту, 1 особа – незакінчену вищу та 4 – середню спеціальну. Але третина з них також не є українськими філологами¹⁹.

З огляду на вищевикладене нагальною видається потреба у підготовці спеціалістів з української мови та літератури для шкіл з угорською та румунською мовами навчання у вузах області.

Надзвичайно складною і неоднозначною залишається проблема освіти циганського населення. У представників цього етносу немає чіткої позиції щодо форм організації навчального процесу для своїх дітей. Одна частина батьків хоче, щоб їхні діти навчалися разом з дітьми інших національностей, інша – в окремих школах. Не сприяють навчальному процесу сезонні міграції циган, зубожіння і безробіття переважної більшості родин, низький прошарок етнічної інтелігенції.

Загалом досвід Закарпаття у створенні системи освіти для національних меншин регіону можна оцінювати як позитивний. Вдалося організувати цілісну модель національної освіти етносів – від дитячих закладів – до вищої школи. Вивчати рідну мову меншості краю можуть у недільних школах, під час факультативних занять та як окремий предмет у загальноосвітніх середніх школах області. Створено умови для здобуття та покращання освіти за кордоном. Відкриття у вищих навчальних закладах області відділень та груп угорської, румунської, словацької та російської філології сприяло вирішенню питання забезпечення шкіл з угорською, румунською та словацькою мовами навчання відповідними педагогічними кадрами. Свого вирішення потребує проблема вивчення державної мови в школах з угорською та румунською мовами навчання. Складним залишається питання освіти для циганського населення. Але загалом досвід Закарпаття щодо розв'язання освітніх

проблем етносів регіону є позитивним і тому може бути використаний іншими регіонами держави для вирішення схожих питань.

¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. – С. 132–133.

² *Малець О.О.* Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX ст. / Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія / Ужгородський національний університет. Інститут народознавства НАН України. – Л., 2002. – С. 14–15.

³ *Черепаня М.І.* Етнокультурні процеси в Закарпатській області // Кордони єднання. – С. 18.

⁴ *Лойко Л.І.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. – К., 2005. – С. 391.

⁵ Там само. – С. 111–112.

⁶ *Фединець М.* Всяка суцзя мова тут звучить // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 38.

⁷ *Лойко Л.І.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. – С. 341–342.

⁸ Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи. – К., 2004. – С. 113–115.

⁹ *Сагарда В.В., Токар М.Ю., Фернега В.С.* Освітньовиховні проблеми національних меншин Закарпаття. – Ужгород, 2000. – С. 32.

¹⁰ Там само. – С. 330.

¹¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. – С. 115.

¹² Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи. – К., 2004. – С. 315–316.

¹³ Там само. – С. 322.

¹⁴ Там само. – С. 114.

¹⁵ Там само. – С. 330.

¹⁶ Там само. – С. 115.

¹⁷ *Сагарда В.В., Токар М.Ю., Фернега В.С.* Назв. праця. – С. 62.

¹⁸ *Ерделі К.* (голова Брегівської районної ради) Злагода – рік конкретна // Віче. – 2004. – № 12 (153).

¹⁹ *Сагарда В.В., Токар М.Ю., Фернега В.С.* Назв. праця. – С. 64–65.